

A szociális munka elmélete – gondolatok az intervenció felfogásáról és magyarázatáról

Írták: Eva Johnsson & Kerstin Svensson

Megjelent: European Journal of Social Work, 2005. Vol. 8, N. 4. December, pp. 419-434.

Fordította: Kabar Judit

Szakmailag ellenőrizte és szerkesztette: Budai István

A tanulmány a szociális munka elméletével foglalkozik. Kiindulási pontként az evidencia-alapú szociális munka jelenlegi helyzetét taglaljuk, és kérdéseket teszünk fel az elmélet szerepéről. Az empirikus adatok megértéséhez szükségünk van az elméletre. A szociális munka területe nyílt tér több tudományos diszciplína számára, és a szociális munka megértéséhez az elméleteket is többnyire a társadalomtudományok területéről importáljuk. Az elméletnek empirikus alapon kell nyugodnia, s annak érdekében, hogy a szociális munka elméleteként ismerjék el, továbbá ennek az empirikus alapnak a szociális beavatkozások területéről kell származnia. Ezért kihívás a szociális munkás szakma saját elméletének megteremtése. A szociális munkában az elmélet kialakítása ellentétben állhat az olyan már meglévő, de nem elméleti kutatási és koncepcionális modellekkel, amelyeknek nincsenek szociális tényekre visszavezethető alapjai, valamint ellentmondhatnak az uralkodó szociális gyakorlat perspektíváinak, mint például a reflektív szociális munka. Végül érvelünk a különböző szociális területek vagy szintek tudomásul vétele mellett, egyrészt a szociális munka gyakorlatában, másrészt pedig a tudományos magyarázatok terén.

Kulcsfogalmak: Szociális munka; Elmélet; Szociális tudomány; Kutatás; Realizmus

Bevezetés

A szociális munka különféle gyakorlaton alapuló, sokarcú tevékenység. Sok országban ugyanakkor kutatási terület és egyetemi kurzus. Annak ellenére, hogy sok európai országban a szociális munka egyetemi végzettséget igénylő szakmává vált, még mindig űr van a szociális munka egyetemi szintű kutatása és annak mindennapi gyakorlata között. Míg a gyakorlatban dolgozó szociális munkások megpróbálnak megoldásokat találni mindennapi munkájuk hatékonyabb elvégzéséhez, az egyetemi kutatók a megértésre és magyarázatra törekednek. Néha az egyetemi kutatás eredményeit bevezetik a gyakorlatba, néha pedig úgy tekintenek rá, mint valami gyakorlattól távol és azon felül álló szuperstruktúrára. A gyakorlaton alapuló elmélet és a tudományon alapuló elmélet egyesíthető a gyakorlat tényeinek és módszereinek megvitatása során, de amikor elsősorban az elmületről van szó, akkor jobban látható a szakadék. Másképp kezelik és értelmezik a gyakorlati elméletet és a tudományos

elméletet a szociális munkás és a tudós. Még a tudományos nyelvezetben is vitatják az elméletet, de a róla alkotott alapvető felfogás az, hogy az elmélet csupán feltevéseken alapul, a jelenségek rendszerezésére és magyarázatára irányul.

A szociális munka elméletei

A szociális munka kutatási elméletei különböző gyakorlatokból alakultak ki és különféle témákat neveztek meg, s ezek alapján formálódik a diszciplína, vagyis a tudományág. A szociális munka, mint tantárgy a különféle szociális körülmények és a társadalomba való beavatkozások leírásának, elemzésének és megértésének egyik módja. A szociális munka multidiszciplináris tevékenység, amely sok különböző tudományág elméleteit hasznosítja, mint pl. a filozófia, szociológia, pszichológia, politológia, pedagógia stb.

A szociális munka és egyéb szociális tanulmányok között a fő különbség abban áll, hogy a szociális munkában mindig jelen van a beavatkozás. A szociális munka olyan tárgy és szakma, amely az intervenciókra koncentrál. Ezért azt mondjuk, hogy a szociális munka elméleteinek figyelembe kell venniük a szociális intervenciókat, függetlenül attól, hogy milyen ideológiai álláspontot képviselnek. Természetesen - mint ahogy más tudományoknál is - az elméletek idővel változnak a szociális munkában. Különböző ideológiai nyelvezetek dominálnak különböző korszakokban, amely kihatással van az elméletre és a gyakorlatra egyaránt (Ayre & Barret 2003). Vannak olyan időszakok, amikor a strukturális elméletek dominálnak, más időszakokban pedig egyes elméletek kerülnek a figyelem középpontjába. Emiatt a szociális munka gyakorlata különböző időszakonként más és más súlypont köré szerveződik és végződik, amely azonban mindig az elméleti dominanciát követi. Amikor a strukturális elméletek uralkodnak, a szociális munka a szociális munka szerkezeti feltételeire és okaira összpontosít, és így az egyes személyekre irányuló segítséget társadalmi kontrollként fogják fel. Aztán olyan időkben, amikor az individualista szempontok és elméletek dominálnak, a gyakorlat szorosan kapcsolódik a pszichoterápia elméleteihez és módszereihez (Otto & Schaarschuh 1999).

Manapság a szociális munka egyik legvitatottabb területe a tény(evidencia)-alapú gyakorlat, és a kutatás-gyakorlat kapcsolata a szociális munkában. Erről a kapcsolatról gyakran vitatkoznak gyakorlati kérdésként is – hogyan kellene ezt csinálni - , és elméleti kérdésként is – hogyan kellene ezt érteni. A szociális munka tudományág episztemológiai különbözőségeinek tekintetében Thyer (2001a, 2001b) és Gomory (2001a, 2001b) taglalják az elmélet szerepét a szociális munkában. Thyer, aki szerint a szociális munka sokkal inkább alkalmazott szakma semmint egyetemi szintű diszciplína, megjegyzi, hogy a szociális munka területén készült disszertációkban az elmélet gyakran sekély, és nem járul hozzá sem az elmélet, sem pedig a gyakorlat továbbfejlesztéséhez. Ezért szerinte az elmélet egyrészt nem fontos, másrészt nem is kívánatos a szociális munka területén végzett kutatásban, s hogy emiatt fel kell ismerjünk a nem-elméleti kutatás értékét. A kutatásnak - ahelyett, hogy kötelező jelleggel alkalmazná az elméletet - arra kellene irányulnia, hogy az intervenciók terén szerzett empirikus tapasztalatokkal segítse a klienseket. Ezzel szemben Gomory azt mondja, hogy nem lehet kutatást végezni elméleti elem nélkül,

legyen szó akár feltételezésekről, akár pedig filozófiákról, mivel minden emberi érzékelést elméleti perspektívák hatnak át. Gomory leteszi a garast a tapasztalatból való tanulás mellett, s azt mondja, hogy választanunk kell a jobb és a rosszabb tudás között, s tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen tudást akarunk. Mindenfajta kutatásnak egy probléma iránti érdeklődésből kell kiindulnia, és az a készítés kell áthassa, hogy ezt az érdeklődést megmagyarázzuk. Gomory úgy érvel, hogy ha már eleve adott egy magyarázat, akkor olyan elméletet is kreálnak, ami hamisítható lehet.

Ebben a vitában nyomon követhetjük azon fő érveléseket, amelyek az elméletnek a szociális munka területén való jogosultsága mellett szólnak; másrészt a szociális munka elméleti ill. empirikus gyakorlatának kérdését, illetve az elmélet és gyakorlat kapcsolatát. Annak érdekében, hogy megértsük a szociális munka gyakorlatát, külön-külön figyelembe kell veyük a tudományban és a gyakorlatban betöltött szerepét, és azt követően taglalhatjuk a szociális munka elméleteit.

A kutatás nem tudomány. Kutatni annyit jelent, mint rendszerezett módon adatokat gyűjteni. Ilyenkor arról van szó, hogy valamit csinálunk, ezzel szemben a tudomány dolga a magyarázat és megértés. A szociális munka területén végzett kutatás módszerek, tervezés és adatgyűjtés kérdése. Kutatás révén valami mentén el lehet rendezni a társadalmi tényeket, és rá lehet világítani bizonyos körülményekre. A tények elrendezésének és a körülmények megvilágításának másik módja az, hogy koncepcionális, azaz fogalmi modelleket alkotunk, amely a tények oly módon történő kategorizálása és kiválogatása által történik, hogy azok érthetők legyenek. Sem az empirikus kutatás, sem pedig a koncepcionális modellek nem tudnak tökéletes választ adni a jelenségekre. Ennek érdekében kombinálnunk kell az empirikus kutatást és a koncepcionális modelleket, s ezeket eszközként kell használjuk a tudás fejlesztéséhez.

Elmélet a társadalomtudományban

A szociális munka az általános társadalomtudományon alapul, és mint felsőoktatási tudományág a szociális munka tudományának a helye többek között a szociális intervenciók terére alapul.

Stinchcombe (1968) magyarázata az elméletről nem más, mint alkalmazott logikai formák, olyan logikai formáké, amelyeket a világ megfigyelésével hoztak létre. Egy elméletnek hasznosnak kell lennie, s ahhoz, hogy az is legyen, eléggé sajátosnak kell lennie ahhoz, hogy megcáfolják. Társadalmi tényeken kell alapulniuk ahhoz, hogy egyáltalán valami hasznuk legyen. A szociális tényekhez nem kötődő elméleteknek nincs magyarázati értékük, ugyanis nem kötődnek az igazi élethez. Az olyan klasszikus teoretikusok, mint Marx, Weber és Durkheim sokféle elméletet alkalmaztak és széleskörű empirikus munkát végeztek ahhoz, hogy megmagyarázzák a társadalmat. Megállapításaikból a megértés logikai formáit hozták létre. Következésképpen szövegeiket elméletként fogjuk fel.

A társadalmi tényekhez kötődő elméletek empirikus adatokon nyugszanak, és így rámutatnak az elméletet alkotó gondolatokon kívüli létező világra, továbbá, hogy megismerhetőek a társadalmi tények. Ezt a szemléletmódot nevezzük realizmusnak

vagy tudományos realizmusnak. A tudományos realista azt mondja, hogy az interpretálóknak nincsenek tapasztalati tényei, amellyel igazolhatnák értelmezéseiket, s hogy a pozitivisták elméleteiből hiányzik az episztemológiai, vagyis ismeretelméleti perspektíva (Bunge 2001). „Az elméletek elhomályosítják a kutatást” mellett érvelők adatokat gyűjtenek, és abban bíznak, hogy azok önmagukban magyarázatot adnak a társadalmi jelenségekre. Azonban a nem-elméleti munka olyan adatok gyűjtését jelenti, amelyek megértéséhez nincsenek meg a kellő eszközök, vagy Bunge (1999) megfogalmazása szerint „vad spekulációba” merülünk alá. Az adatok nem-elméleti alapon történő gyűjtése a társadalmi életet egyszerű konstrukcióvá redukálja, holott mi emberek olyan világban hiszünk, amely tele van interakcióval és sokféleséggel. (Tilly 2001).

Bunge szerint meg kell értsük a szociális folyamatok alatt húzódó mechanizmusokat. „Mechanizmus bármely folyamat, amitől egy bonyolult dolog működik. Más szóval a mechanizmus az a mód, ahogyan a folyamat lezajlik.” (Bunge 1999, p. 21). Bunge úgy érvel, hogyha valóban meg akarunk érteni valamit, akkor rá kell jöjjünk arra, hogy hogyan működik a dolog. Meg kell találnunk az irányító mechanizmusokat azokban a jelenségekben, amelyeket meg akarunk érteni. Akkor nem ragadhatunk le egyetlen perspektívánál, vagy egyetlen adathalmaznál, hiszen minden szociális folyamat több szinten zajlik. Bunge (1999) a szegénység példáján mutatja ezt be, ami alultápláltságot és a képességek kialakulásának hiányát vonja maga után, aminek aztán marginalizálódás a következménye, ez munkanélküliséghez vezet, ebből következik a még mélyebb szegénység és így tovább. Ebből a szemszögből nézve a szegénység egy komplex folyamat, melynek során különböző szintű tényezőket és mechanizmusokat kell figyelembe venni.

Tilly (1999, 2001) a szociális tudományok terén a relációs realizmus alkalmazását javasolja, annak érdekében, hogy a különböző szintű problémákat meg tudjuk oldani, amelynek során a kutatók követik a társadalmi életben zajló folyamatokat. A relációs realizmus a strukturalista realizmus és a szociális konstruktivizmus között áll és ezek szintéziseként tekinthető. Relációs szemszögből nézve lehetséges elkerülni mind az individualisztikus, mind pedig a strukturalista magyarázatokat. A relációk - azaz kapcsolatok – felfedik a társadalmi életben működő mechanizmusokat, és ebből kifolyólag igen értékesek a szociális beavatkozások megértése szempontjából.

Ha a szociális munkát úgy fogjuk fel, mint a társadalmi élet megértésének és a társadalmi életbe való beavatkozásnak sokarcú gyakorlatát, akkor olyan tudományos magyarázatokat is kell találnunk, amelyek a több szinten gyűjtött, sokarcú adatokon nyugszanak. Az empirikus megfigyeléseken alapuló tudományos elmélet lehetővé teszi a szociális munka gyakorlatának megértését, de a gyakorlatban a megértés nem az egyedüli eszköz a szociális munkás számára. A szociális munkásnak cselekednie kell.

Elméletek a szociális munka gyakorlatában

A szociális munka mindig is meglehetősen eklektikus gyakorlatot jelentett, melynek során különféle tudományágak elméleteit alkalmazták (Sheldon 1979; Carew 1979).

Ayre és Barrett (2003) szerint: „Miközben különféle nézőpontokkal és a valóság sokféleségével viaskodunk, előfordulhat, hogy a tőlünk telhető legtöbbet azokkal a maradandó elméletekkel tudjuk felmutatni, amelyek működőképeseek, s amelyek az egyes emberek számára lehetővé teszik, hogy hatékonyabban tudjanak viszonyulni a világhoz” (p.126). Ha sok elméleti szempontot kombinálunk, olyan gyakorlat alakul ki, ahol mindenki azt az elméletet választja ki, amelyik számára megfelel. Ez lehetséges volt a korai szociális munka hagyományaiban, de amint a szociális munka egyre inkább professzionalizálódik, egyre nő a szociális munka elmélete iránti igény.

Dominelli (2002) a szociális munkát olyan folyamatként írja le, mint a privát szféra problémái áttolódna a közszférába. E transzformációs folyamat során nyilvánvalóvá vált, hogy szükség van oktatásra-képzésre és tudásra ahhoz, hogy professzionális szinten lehessen szociális munkát végezni. Payne definíciója szerint a szociális munka gyakorlatára vonatkozó elméletek olyan elméletek, amelyek „arra irányulnak, hogy megmagyarázzák, leírják vagy megindokolják azt, amit a szociális munkások csinálnak” (Payne 1997, p. 3). Konstruktivista alapon leírja, miképpen „fordítják” le a szociológiai és pszichológiai elméleteket úgy, hogy azok a szociális munka gyakorlatának különböző aspektusaihoz illeszkedjenek. A szociális munka gyakorlata konstrukciójának egy másik fontos aspektusa a társadalom struktúrája, és az a bizonyos szervezet, amelyen belül a szociális munkások és a kliensek egymással kapcsolatba kerülnek. Ez a bizonyos szociális kontextus lesz a szociális munka gyakorlatának a színtere, és benne testesül meg az elméletek választéka.

A szociális munkában az elméletek és perspektívák széles választéka használatos (Carew 1979, Sheldon 1979, Payne 1997, Ayre és Barrett 2003). Különféle pszichológiai elméletek, mint pl. a pszichodinamikai elmélet, a kognítív-magatartási elméletek, a rendszerelmélet, a szociálpszichológiai elméletek, mint pl. a különféle kommunikációs modellek, a szociológiai elméletek, pl. a radikális marxista perspektívák, a felhatalmazás (empowerment) és képviselő, valamint a feminista elméletek. Az elméletek sokféleségét azután különféle intervenciók során alkalmazzák. Egy igen népszerű és széles körben használt tankönyvben Payne a szociális munka három perspektívája értelmében csoportosítja ezeket az elméleteket (Payne, 1997 p. 5):

- *Reflexive-terápiás nézetek*, amelyek értelmében a szociális munka arra törekszik, hogy a társadalomban az egyének, csoportok és közösségek számára a lehető legteljesebb jólétet lehessen elérni a növekedés és a beteljesedés révén. Itt fő gondolat a szociális munkás és a kliens folytonos interakciójának folyamata. Tehát a szociális munkát úgy tekintik, mint a változást elősegítő tevékenységet.
- *Szocialista-kollektivista nézetek* szerint a szociális munka arra törekszik, hogy általa kooperáció és kölcsönös támogatás valósuljon meg a társadalomban annak érdekében, hogy a kedvezőtlen helyzetben élő emberek úrrá tudjanak lenni életük nehézségein. A szociális munka lehetőséget nyújt arra, hogy az emberek részt tudjanak venni a tanulás és a kooperáció folyamatában, és olyan intézményeket hoz létre, ahol a kliens tulajdonos, s amelynek fenntartásában részt tud venni.

- *Individualisita-reformista nézetek* a szociális munka egyes aspektusait helyezik a középpontba, köztük az egyéneknek és a közösségeknek nyújtandó jóléti szolgáltatásokat. Ez a perspektíva hangsúlyozza az egyének szükségleteit és javítja, hatékonyabbá teszi a szociális munkát magában foglaló szolgáltatásokat.

A fenti három perspektíva képi a szociális munka gyakorlatára vonatkozó elméletek alapját. Ezek kiindulópontul szolgálnak, hogy miképpen lehet felfogni és megmagyarázni a társadalmi problémákat, vagyis az elméleteket olyan perspektívákká vagy nézetekké alakították át, amelyek lehetővé teszik a szociális munkás számára, hogy többféle módon lépjen közbe, attól függően, hogy milyen a tudása, milyen természetűek a kliens problémái és milyenek a szociális körülmények. A szociális munka és a szociális munka elméleteinek ilyen módon való interpretációja eltér azon törekvésektől, hogy interpretálják a társadalomtudományokat. Bunge (2001) szerint a társadalomtudósok a társadalmi realitás megértésére törekcsenek, s nem pedig annak megváltoztatására. De több szerző szerint (pl. Payne 1997, Otto & Schaarschuh 1999, Dominelli 2002), a szociális munkában van egy olyan erős ideológia – amely egyszerre politikai és morális töltetű –, amely arra törekszik, hogy a társadalmi valóságot különféle intervenciók révén változtassa meg.

Evidencia-alapú szociális munka

Az evidencia-alapú szociális munka elmélete az 1990-es években jelent meg a legtöbb európai országban és az USA-ban lezajlott viták eredményeképpen. Az evidencia-alapú szociális munka elmélete azon alapszik, hogy a szociális munkának szavakba foglalt és rendszerezett tudományos ismereteken és módszereken kell alapulnia. Az evidencia-alapú szociális munkában és kutatásban az elmélet alárendelődik a módszertani kérdéseksnek, amit redukcionizmusként lehet nevezni. A fő feladat az, hogy az adatok gyűjtése tudományos módon történjék, s hogy a kapott eredményeket a mindennapi gyakorlatban hasznosítsák úgy, hogy a gyakorlat a tudományos ismeretek talajáról nőjön ki, s ne pedig a szociális munka hagyományait ismételgesse magától értetődő módon.

Everitt (2002) szerint az evidencia-alapú szociális munka többek közt arra törekedett, hogy minimálisra szűkítse a rést a kutatás, politika és a gyakorlat között, és így hangsúlyozza a kutatás és gyakorlat hasznosságának és relevanciájának jelentőségét. Ennek a megközelítésnek az a kockázata a szociális munka gyakorlatára nézve, hogy elmélet nélküli, gépies, gondolkodás nélküli munkamódszerek honosodhatnak meg. Az evidencia-alapú szociális munkát ért kritikák annak pozitivista hajlamaira irányulnak legfőképp, mondván, hogy ez a koncepció az ismeretek alkalmazását problémamentesnek tünteti fel, s hogy determinisztikus (Sheppard és mások 2000, Webb 2001; és mások). Egy másik felmerült kritikai probléma az evidencia-alapú gyakorlatban a kiértékeléssel szemben támasztott követelményekkel összefüggésben, hogy azok olyan kiértékelési módszerekkel teljesülnek, amelyeket az evidencia-alapú nyelvezeten belül hoznak létre, és figyelmen kívül hagynak más, szociális munkások által fontosnak tartott szempontokat (Witkin & Harison 2001).

Az evidencia-alapú szociális munkát gyakran különféle szociális problémákra irányuló témák - mint pl. káros anyagokon alapuló szenvedélybetegségek, a gyermekek elhanyagolása - köré csoportosítják, hasonló módon strukturált kézikönyvekben. Amennyiben a kézikönyveket technikai segítségként használják, igen magas a kockázata annak, hogy a kliensnek „bele kell passzolnia” a különféle kritériumokba, s emiatt a szociális munkás elveszti a klienssel való interaktív viszonyt. Ha a szociális munkát így kezelik, tekintély-alapú gyakorlattá válik, ahogy a kliens fölött erős hatalmat gyakorolnak (Gambrill 1999).

A szociális munka bonyolultsága – elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt – jól tükröződik abban a vitában, ahol az érvelések polarizálódtak az evidencia-alapú szociális munka és a reflektív folyamatok között. Malcolm Payne (2002) kritikával illeti ezt az evidencia alapú koncepciót, és azt mondja, hogy az evidencia-alapú szociális munka csak a tesztelhető gyakorlatra korlátozódik, amely tesztelhető. Egy másik kritikai megjegyzés arra vonatkozik, hogy a szociális munka alapvető része reflektív gyakorlatra épül, amely már önmagában meglehetősen szigorú munkamódszert kíván, az evidencia-alapú szociális munka szigorú szabályai nélkül is. A szociális munka gyakorlata túl bonyolult és a szociális munkások által támasztott követelmények túl sokfélék ahhoz, hogy ilyen módon le lehessen szűkíteni őket (Sheppard és mások 2000, Payne 2002).

Reflektív szociális munka

A szociális munka reflektív gyakorlata fontos fogalom, amelynek központi szerepe van az elmélet és gyakorlat közötti kapcsolatban. Schön (1983) azt állította, hogy reflexió történik a gondolatainkban, miközben cselekszünk: *reflexió cselekvéskor*, majd utána is, amikor elgondolkodunk, és próbáljuk megérteni azokat az eseményeket, amelyeket átéltünk: reflexió a cselekedeteinkről. Ebben a folyamatban egyrészt kiértékeljük a tapasztalással kapcsolatos korábbi élményeinket és érzéseinket azáltal, hogy felismerjük annak implikációit és eredményeit. Schön szerint a reflexió cselekvés a rutinszerű cselekvések és technikai racionalitások (ahol a tudás és a cselekvés szétválik) elkerülésének kiváló módja. Azonnali cselekvéskor nincs lehetőség reflexióra, mert megszakíthatja a cselekvést. De bizonyos időt átívelő folyamatokban, mint a kliensekkel való szociális munka, lehetőség van reflexióra.

A reflexió magában foglalja az egy bizonyos szituációban való részvételt, megfigyelések alkalmazását valamint a helyzet megértésére vonatkozó különféle elképzeléseinket is. Ez egy olyan állandó folyamat, amely kísérleti hozzáállásokat rejt magában, ezen túl olyan többé-kevésbé tudatos elméleti tudást is jelent, ami cselekvéssé és intervencióvá alakul át. „A reflexivitás azt a körkörös folyamatot jelenti, amelynek révén gondolataink kihatnak érzéseinkre, s ezek viszont kihatnak arra a helyzetre, amivel foglalkozunk és ezért gyakran visszajelzést kapunk a többi résztvevő szereplő reakcióiból, amely kihathat arra, hogy hogyan fogjuk föl a helyzetet és hogyan vélekedünk róla (Payne 2002, p. 127).

A szociális munkában a reflexivitás bizonyítékul szolgál arra, hogy mennyire van értelmük, vagy mennyire hatékonyak az akciók vagy az intervenciók. Ebben a

körkörös folyamatban még két jelentős aspektust kell megemlíteni. Az egyik a mi az a „szociális”, vagy minek kellene lennie vonatkozásában a szociális munkások elképzelései és interpretációi. Más szavakkal mi az ideológiájuk, amely strukturálja a gondolkodásmódjukat és cselekedeteiket. A szociális munkás sosem semleges kérdezősködő, mivel a szociális munka éppen arról szól, hogy az intervenció segít elérni valami változást, akár egyénit, akár társadalmi, vagy mindkettőt (Sheppard és mások 2000, Payne 2002).

A második aspektus a kliens részvétele a szociális munkában. A szociális munkáshoz hasonlóan a kliensnek is megvan a maga szociális világró alkotott képe, valamint arról, hogy milyen szociális intervencióra van szüksége ahhoz, hogy jobb élethelyzetet érjen el. A szociális munkás és a kliens közti interakció a két reflektív rendszer találkozását jelenti. Ez a találkozó bepillantást enged a szociális munkás számára abba, hogy a kliens hogyan látja a világot, és fordítva is, a kliens is érzékeli, hogy a szociális munkás miként éli meg a világot. A reflexivitás körkörösége magában foglalja a dolgok átgondolását, az irányelvek megkérdőjelezését olyan elméletek kialakítását, amelyek választ jelentenek az új helyzetekben, valamint annak megértését, hogy a kliensekkel való kapcsolatok miképp adnak új ismereteket arról, hogy ők hogyan látják a világot (Payne 2002).

A reflektív és az evidencia-alapú szociális munka közti különbség abban áll, hogy a reflektivitás az emocionális élményre helyezi a hangsúlyt, az evidencia-alapú pedig a kemény szociális tényekre figyel. Még ha az evidencia-alapú és a reflektív szociális munka több szempontból ellentmondásokat mutat is fel, mégis sok hasonlóság van közöttük. Ezek közül az egyik az, hogy bárminemű tudáson alapuljon is a szociális munka, az elméletnek magában nincs explicit szerepe. Ez nem különös; a szociális munka elsősorban gyakorlat, s nem pedig elmélet. De amikor a szociális munka gyakorlati dolgaiban döntéseket kell hozni, ezt nem lehet perspektíva nélkül megtenni, ami pedig valamilyen elméletben gyökerezik.

Szociális munka - a gyakorlat és tudomány küzdőtere

A szociális munkát gyakran jellemzik úgy, mint ami két kultúrára épül – egyrészt a gyakorlatra, másrészt tudományos kutatásra (Sheldon 1979, Sheppard és mások 2000). A szociális munka gyakorlatában az elméletet leggyakrabban értelemszerűen használják, és feltételezéseink során nem vagyunk igazán tudatában ennek a mintának. Nem tudjuk megmondani, hogy az elmélet támasztja-e alá a gyakorlatot, vagy fordítva (Ayre & Barrett 2003). Az elméletek és feltételezések jelentik az ismeretek alapját a mindennapos szociális munkában, ugyanúgy, mint ahogy a gyakorlat visszahat az elvégzett kutatásra. Minden akcióban megvannak a gyakorlati és a tudományos aspektusok is; és ezeknek az alkotóelemeknek az egymásra hatása során fejlődik a szociális munka különféle ismeretanyaga. A szociális munkában a tudás sematikus modelljéből kiindulva bemutatunk egy keretet ahhoz a vitához, hogy miképpen illik bele az elmélet a szociális munkába. Ebben a modellben a szociális munka területét felosztjuk kutatásra és gyakorlatra. A mindennapi kutatásban és gyakorlatban a kép sokkal bonyolultabb ennél, de annak érdekében, hogy rávilágítsunk a tudás különféle formációira, ez a modell leegyszerűsített modellként szolgál (lásd az 1. ábrát). A kutatás is a megértés és magyarázat

tudományos alapja, és a gyakorlat cselekvést jelent. Függetlenül attól, hogy mennyire tudományos a szociális munka, mindig van egy cselekvésen alapuló alkotóelem, és függetlenül attól, hogy mennyire áll a szociális munka központjában a cselekvés, mindig ott van a kutatás-alapú ismeretek alkotóeleme. Ennek a két alkotóelemnek a viszonylagos dominanciájától függően az ismeretek különböző formákban jelenhetnek meg.

Ebben a modellben a tudás első formája a hallgatólagos tudás, olyan forma, amelyben a gyakorlatnak nyilvánvaló a dominanciája. A hallgatólagos tudás a szociális munkában sokat vitatott és sokat használt koncepció. A hallgatólagos tudást nem lehet kifejezni, tehát nem lehet oktatás során megtanulni; a gyakorlatból kell kinőnie: cselekvés általi tudás ez. Olyan tudás, aminek nem is igazán vagyunk tudatában, de ha már rendelkezünk ezzel a tudással, olyan készségeket és tudást fejlesztünk ki általa, amely túlhalad az adott útmutatásokon. Van benne valami több, egy dimenzióval több, s ez a dimenzió valami többletet ad a képhez, mint ami pusztán a kép összetevőiből állna össze. Ebben a dimenzióban a reflektív folyamatok is benne foglaltatnak.

Ennek a fogalomnak az eredete Michael Polanyi *A hallgatólagos dimenzió* c. könyvére vezethető vissza. Ennek a könyvnek hatalmas hatása volt a tudásnak a gyakorlatban való alkalmazása terén. Míg a hallgatólagos tudás nem fejezhető ki, mégis ott kell lennie ahhoz, hogy a gyakorlati munka kivihető legyen. Néhány szakértő inkább az ösztönös, vagy intuitív szakértelem kifejezéssel él, és visszautasítják a hallgatólagos tudás fogalmát (Nielsen 2002). Megint mások a „know-how” vagy procedurális ismeret fogalmat használják (Bunge 2001). Ez az a fajta-tudás, amikor a szociális munkások improvizálnak munkájuk során, amikor olyan megoldásokat találnak, ami abban a pillanatban megfelelőnek tűnik, anélkül, hogy igazán tisztában lennének a következményekkel. Tilly (1999) úgy érvel, hogy ezek az improvizációk annyira gyakoriak az emberi cselekedetek során, hogy ezek tartják fenn a szociális struktúrát.

Ha a személyes tudást nem lehet dokumentálni és megosztani, akkor tapasztalat alapú. Mindannyian felhalmozunk tudást tapasztalatok alapján; ez a tudás átadható, mert szavakba tudjuk önteni és meg tudjuk magyarázni a cselekedeteink mögött húzódó gondolatokat és érvelést.

A tudás formái

Hallgatólagos alapú	Tapasztalat alapú	Rendszerezett	Evidencia-
	Gyakorlat		Kutatás

1. ábra. A sokarcú tudás a szociális munka gyakorlatában

Tapasztaltnak lenni annyit tesz, hogy az embernek gyakorlati intelligenciája van, s hogy képes az ismeretet egyik szituációból átemelni a másikba, azaz, hogy

könnyebben lehet megtalálni a szituációk kezelésének módját, mert rendelkezünk képekkel hasonló helyzetekről.

A tapasztalatot történetek formájában adjuk át, és a bizonyos helyzetekről szóló történetek a szociális munkában gyakran előfordulnak a gyakorlatban és az oktatásban is. Olsson és Ljunghill (1997) kialakítottak egy elméletet a „naív teóriáról”, azaz olyan elméletekről, amelyek nem tudatosan alapulnak tudományos módszereken és eredményeken. Ezek a naív teóriák a szociális munkás történeteiben és magyarázataiban testesülnek meg, amikor elmagyarázzák, hogy a kliensek miért kerültek abba a helyzetbe, ahol most vannak. Ezek olyan a történetek, amelyet bármely szociális munkás elmondhatna, ezek egyrészt az oktatás során szerzett tudományos ismereteiken alapulnak, másrészt pedig a gyakorlat során szerzett intuitív tudásokon.

A szociális munkában alkalmazott tudásról készített tanulmányok szerint a domináns alap az esetek elbeszélése (Carew 1979, Parton 1999). A történeteket eszközként lehet használni az intervenció megértéséhez, amint előbukkannak a szociális interakcióból és a lehetséges cselekvés és interakció formáira vonatkozó ötleteket testesítene meg. Ezért a történeteket speciális módon mesélik el, és a tartalmuk alapján hitelesítik (Tilly 2001).

Ha ezeket a történeteket szisztematikusabban elemezzük, akkor a tapasztalatot rendszerezzük. Ennek során a kép kialakításához több tudományt alkalmazunk, és kevesebb gyakorlatot, ugyanis a rendszerezési folyamatot a kutatási módszerek és az elmélet egyaránt befolyásolják. A szociális munka kutatásában a kutatók történeteket gyűjtenek és ezekből összesített képet alkotnak; ezáltal lehetséges átfogó értelmezést nyerni a szociális munka gyakorlatáról, a szociális körülményekről vagy a szerkezeti változásokról. Az evidencia-alapú tudásnál a gyakorlatot úgy rendszerezik, hogy bizonyos kutatási tervekbe beleilljenek. A kutatás dominanciája itt, hogy az evidencia-alapú módszertani szempontokat helyezik a középpontba, és azok a kliensek, akiknek segítséget kellene nyújtani, bele kell illeszkedjenek ezekbe a sémákba, hiszen folyamatosan kell gyűjteni a bizonyítékokat.

A szociális munka különféle típusainál a tudás különféle formái fordulnak elő. A szociális munkában a tudás elsősorban empirikus, nem számít az, hogy a különféle alkotóelemeket hogyan kombinálják. Ezért aztán a tudásnak és a gyakorlatnak egyaránt a tapasztalati megfigyeléseken nyugvó elméleteken kell alapulniuk. Ezeket a megfigyeléseket különféle szinteken lehet elvégezni, és annak érdekében, hogy meg lehessen érteni a szociális munka összetettségét, figyelembe kell venni azokat a szinteket is, ahol a megértés és a cselekvés lehetséges.

Szintekben való gondolkodás

Általában a társadalmi jelenségeket három szinten szokták leírni: makro, mezo=közép és mikro szinteken. A svéd szociológus, Thomas Brante (2001) ezt a modellt kiterjesztette és kidolgozta a szociális területekre is. Fényt derített a szociológia különféle szintjeire, s ezzel az volt a célja, hogy meghatározza azokat a

társadalmi szerkezeteket, amelyek oksági mechanizmusokat rejtenek magukban és megfigyelhető, empirikus hatásokat generálnak. Mindegyik szintnek van egy sajátos, viszonylag autonóm szerkezete, és a szociológia célja az, hogy feltárja ezeket a mechanizmusokat és ezáltal képes legyen a társadalmi jelenségek magyarázatára. Ez a modell alkalmazható a szociális munka kutatásának és gyakorlatának leírására és megértésére. Az öt szint vagy terület a következő:

- A nemzetközi szint tükrözi az olyan alkotóelemek közti kapcsolatokat, mint pl. a nemzetek.
- Az intézmények közötti szint a az intézmények és a szervezetek közötti kapcsolatokra irányul – ennek során gyakran figyelembe veszi a történelmi és társadalmi fejlődést.
- Az intézményi szint a hivatalos és nem hivatalos státusz-pozíciók, a társadalmi szerepek és a hálózatban lévő pozíciók közötti kapcsolatokról áll.
- A személyek közötti szint az egymással interakcióban álló egyének kapcsolataiból áll.
- Az egyéni szinten lévő elméletek az intra-individuális alkotóelemek közötti kapcsolatokra irányulnak.

Ez a modell alapul szolgálhat a szociális tudomány és gyakorlat különbségeit taglaló vitákban, vagyis az a célja, hogy magyarázza és megértse a társadalmi jelenségeket szemben azzal, hogy beavatkozzék és megváltoztassa a társadalmi feltételeket. Ennek a modellnek a szociális munka gyakorlatává való átalakítása során az intervencióknak összhangban kell lenniük a szociális probléma magyarázatának elméleti szintjével és megértésével. Más szóval a szociális munkások nem avatkozhatnak be strukturális intervencióval egyéni problémák esetén, sem pedig fordítva. Azt hogy valaki szegény, felfoghatjuk és magyarázhatjuk úgy, mint individuális tapasztalatot, s magyarázhatjuk a szegénységet strukturális jelenségként, amit a társadalom politikai és gazdasági szerkezete okoz, de nem alkalmazhatunk pszichoterápiás beavatkozást a szegénység megváltoztatására. Mindezt figyelembe véve, a szociális munkás ismeretekkel kell rendelkeznie egyrészt arról a társadalmi kontextusról, amelyből a problémák fakadnak, s ugyanakkor tudnia kell azt is, hogy milyen egyéni probléma keletkezik bizonyos szerkezeti jelenségekből.

A szociális munka kutatásában valamely társadalmi jelenséget különféle szintekről való elméletek felhasználásával lehet kutatni. A szociális munka gyakorlata többnyire az intézményi, egyének közötti és egyéni szinteken zajlik, ennek folytán főleg az e szintekről való elméleteket lehet a gyakorlatba átvinni. Brangte (2001) szerint a jelenségek egy bizonyos szinten történő megértéséhez a szomszédos szinteken zajló magyarázatokat is figyelembe kell venni.

A magyarázat és megértés szempontjából a szociális munka területén alkalmazott elméletek két nézőpontból jelentősek. Az első aspektus szerint az

elméletek határozzák meg a kontextust, és szolgáltatnak keretet a szociális munka magyarázatához és megértéséhez. A második nézőpont szerint az elméleteknek az a funkciója a szociális munkában, hogy cselekvésekre motiváljanak. A szociális intervenció magyarázatához mindkét szempontot figyelembe kell venni.

Összefoglalás (Vita)

A szociális munkában sokféle megközelítés lehetséges. Ebben a tanulmányban bemutattuk, hogyan lehet tudományos elméleteket kialakítani a szociális munka gyakorlata terén végzett kutatásokból. Amennyiben a szociális munkában végzett intervenciókra koncentrálunk, azzal érveltünk, hogy a kutatás képes rámutatni a társadalmi tényekre, hogy a koncepcionális modellek képesek leírásokat és megközelítéseket nyújtani, és hogy az empirikus adatokon nyugvó tudományos elméletek képesek magyarázatot adni a szociális munka terén előforduló jelenségekre.

Az evidencia-alapú szociális munka lehetőséget ad arra, hogy a szociális munkát szoros kapcsolatba hozzuk a kutatással. Az evidencia-alapú kutatásban a kutatási mód kihat a gyakorlatra annak érdekében, hogy összehasonlítható intervenciókra kerüljön sor, s hogy így a legjobb gyakorlatot tudjuk megtalálni. Ez a kutatási mód leegyszerűsítést feltételez, mert az összes résztvevő-szereplő ezeket az akciókat ugyanúgy végzi el.

A szociális munka ezzel szemben összetett gyakorlat, amely egyrészt megtervezett intervenciókból áll, másrészt az adott pillanatban improvizációt is megkövetel. A szociális munka terén a tudás több dimenzióval rendelkezik annál, mint kutatás. A tudomány és a gyakorlat eme dimenzióján kívül a magyarázatok szempontjából a szociális munka-tudást az egyik szereplő szemszögéből is nézhetjük. Az összes résztvevő nem rendelkezik ugyanazon tudásanyaggal vagy látásmóddal, habár ugyanazon a szinten cselekszenek. Pawson és mások (2003) a szereplők kontextusán alapuló tudás osztályozása mellett érvel. Az ismereteket öt kategóriába sorolják: szervezeti, szociális munkás, felhasználó, kutatás és politika. A szereplők nézőpontjától függően a tudás más és más, és ezt is figyelembe kell venni a szociális intervenciók komplex természetének tudományos megértéséhez. Nem lehet leegyszerűsíteni egyszerű modellekre. Csak akkor lehetnek ezek a modellek segítségünkre, ha a gyakorlat egy korlátozott részére világítanak rá, mint pl. bizonyos okok és okozatok közötti összefüggések. A szociális munka a gyakorlat teljes komplexitásában értendő, és meg kell látnunk azokat a mechanizmusokat és folyamatokat, amelyek lehetőséget adnak az olyan intervenciókra, amelyek kihatással vannak azok mindennapi életére.

A koncepcionális modellek az egyik lehetőséget nyújtják arra, hogy érthetővé tegyük magát a komplexitást. Segítségükkel le tudjuk írni a szociális munka folyamatait és mechanizmusait. Ezek a modellek segítenek a dolgok rendszerezésében, valamint abban, hogy a gyakorlatot megkonstruált módon fogjuk fel. Azonban a koncepcionális modellek nem adnak magyarázatot arra,

hogy miért léteznek ezek a folyamatok és mechanizmusok, vagy hová vezetnek. A szociális munka gyakorlatában elméletként alkalmazott perspektívák gyakran koncepcionális modellek. Mivel a szociális munka területén nem fejlődtek ki kellőképp a tudományos elméletek, a szociális munka gyakorlatának kutatása gyakran foglalkozik természetfölötti magyarázatokkal és olyan elméleteket alkalmaz, amelyeket nem lehet felhasználni az intervenció során, habár hasznosak lehetnek a szociális munkás számára, amikor a munkája, kliense vagy a társadalmi háttér kereteit tekinti át. A koncepcionális modellek nem elfogadhatatlanok, de csupán struktúrákat építenek fel az elméletek számára és ezért megkockáztatják a relativizmust, s végül eljuthatunk egy olyan felfogáshoz, ahol minden érvényes és semmi sincs bebizonyítva.

Még akkor is, ha a tudás a kutatáson és a gyakorlaton egyaránt alapszik. Sem e tudás alapjai, sem a megértés útjai sem pedig a tények felmutatása nem elegendő ahhoz, hogy teljes körű magyarázatot adjon a szociális munkára. Talán ez az oka annak, hogy olyan nagy a szakadék az elmélet és a gyakorlat között (pl. lásd Carew 1979, Sheldon 1979). Annak érdekében, hogy előbbre tudjuk vinni a tudást a szociális munka elméletében és gyakorlatában, fel kell hagyni azzal, hogy elmélet és gyakorlat kategóriáiban gondolkodjunk. Sheppard és mások (2000) az elmélet-kutatás-gyakorlat hármasság mellett érvelnek. Így módon lehetséges olyan koncepcionális kategóriákat létrehozni, amelyek mentén tudunk elméleti és gyakorlati módon is gondolkodni a folyamatismerek legfontosabb elemeiről úgy, ahogy mindezek a gyakorlathoz kapcsolódnak.

A szociális munka, mint tudomány rendelkezik azzal a lehetőséggel, hogy megmagyarázza a szociális intervencióban, valamint ezen intervenciók következményeiben meglévő mechanizmusokat. Más diszciplínákból is átvésznek magyarázatokat azért, hogy meg lehessen érteni a szociális munka és a szociális munkában résztvevő emberek állapotát, feltételeit. A szociális munka, napjainkban még nem fejlesztett ki magából önálló, lényeges elméleteket. A szociális munka területén alkalmazott elméletek még mindig más tudományágakból importált elméletek, és amint Tilly (1999) kimutatta, amikor elméleteket importálunk, akkor velük együtt behozzuk a hozzájuk tartozó struktúrákat is. Ez azt jelenti, hogy amikor a szociális munka kutatói más tudományokból importálnak elméleteket, az illető diszciplína episztemológiai keretei fogják képezni a kereteket a szociális munka számára. Tehát, amikor a szociális munka tudománya, pl. szociológiai belátásokon alapul, akkor nem vesszük figyelembe az egyedi intervenciókat a szociális munkában.

A szociális munka nyitott tér, sokarcú aréna, amelyben sokféle intervenció létezik, sok különféle ideológiai álláspontot ötvöz, és több különböző egyetemi tudományág végez kutatásokat ezen a területen. A szociális munka számára legkisebb közös többszörös azt jelenti, hogy az intervenciók egyedi szereplők közötti interakció révén jönnek létre szervezeti keretek, körülmények között. Ezen keretekben az elméleteket a megértésre és a magyarázatra, de ugyanakkor indoklásra is használják. A különféle ideológiai vagy politikai nézetek felhasználásának elkerülése céljából a különböző kutatásoknak a szociális munkát egyrészt úgy kell felfogni, mint egy

sokarcú, összefüggő gyakorlatot, ahol a magyarázatok széles köre lehetséges. Ezen széles körűség miatt fennáll a relativisztikus perspektíva veszélye, ezért a tudománynak és az elméletnek tisztán kivehető, empirikus adatokon kell nyugodniuk.

Ha ezek az elméletek az intervenciók sokarcú empirikus anyagára épülnének, eszközül lehetne őket használni a szociális munka széleskörű változatosságának megértéshez. Ha a realiztikus perspektívát fogadjuk el, és a szociális munka legkisebb közös többszöröseire koncentrálunk, vagyis a szereplők és a szervezetek közötti kapcsolatokra, akkor a szociális munka gyakorlatából ki lehet fejleszteni a szociális munka elméleteit, és ezáltal ki lehet alakítani a szociális munka tudományát is (Sunesson 2003). A szociális munka kutatásának empirikus alapokon nyugvó elméleten kell alapulnia ahhoz, hogy tudományos legyen.

Amikor a kapcsolatokra koncentrálunk, figyelembe kell veyük, hogy a kapcsolatok a rétegződött rendszeren túl léteznek. A kapcsolatok különböző szinteken és szintek között léteznek, a nemzetek, szervezetek, társadalmi szerepek, egyének között és az egyéni alkotóelemek között (Tilly 1999, Brante 2001). Ha a kapcsolatokra összpontosítunk, meg tudjuk érteni a szociális munka összes szintjét magában foglaló folyamatokat és mechanizmusokat.

Végezetül azzal érvelünk, hogy a szociális intervenciók folyamatainak empirikus megértésére épülő szociális munka elméletek szükségesek a gyakorlathoz kötődő szociális munka, mint egyetemi tudományág számára éppen azért, ahogy ebből fejlődnek tovább a gyakorlat és a tudomány is. Ezen elméletek kidolgozásához rengeteg módszert kell alkalmazni, a mennyiségi és minőségi adatokat kombinálni kell annak érdekében, hogy elkerüljük a redukcionista és relativista csapdát is.